

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

SCHEPPING EN HEILIGING* I

I. Een programmatisch opschrift

Uw bestuur deed me de eer aan mij te nodigen om in uw midden iets te zeggen over het thema 'schepping en heiliging'. Ik heb de uitnodiging **graag** aanvaard. De titel zag ik aanvankelijk als niet meer dan een werktitel; zakelijke aanduiding **van het** onderwerp. Maar hoe langer ik met het onderwerp bezig **was**, hoe blijer ik werd met die eenvoudige werkafpraak, gespeend van alle fraaie formulering, maar wel helder programmatisch en, als **we** ons aan het program van de titel houden, ook een beveiliging tegen risico's die meekomen met de keuze van dit onderwerp.

Het onderwerp is actueel. We zijn en worden opgeschrikt door milieurampen van vroeger ongekende omvang en de term milieucriminaliteit heeft een vaste plaats in ons woordenboek gekregen. Actueel: het zgn. Conciliair proces heeft in de jaren '80 indringend aandacht gevraagd voor 'de heelheid van de schepping'. Een 'ontwerp voor een christelijke milieu-ethiek' werd in 1988 door G. Manenschijn op onze tafel gelegd onder de titel *Geplunderde aarde, getergde hemel*. In hetzelfde jaar gaf Nico van der Perk een aanzet (zo formuleerde hij zelf) tot een 'ekologische bevrijdingstheologie' in *De aarde en haar kruis*, met als ondertitel Over christendom en milieukrisis.

We kunnen aan deze actualiteit niet voorbij op straffe van terecht te komen in het ghetto van behoudzucht. Daar laat

zich de naam 'gereformeerd' maar kwalijk aan verbinden, hoe vaak dar in de praktijk ook gebeurt.

Tegelijk is er het minder **grote gevaar**, dat we achter de nieuwste mode aanlopen en niet verder komen dan wat 'gereformeerde' aanvullingen aan te brengen aan **thema's** die van andere zijde worden gesteld. W.H. Velma waarschuwde daarvoor terecht, toen hij de volgorde: Conciliair proces en levensheiliging omdraaide: 'levensheiliging en Conciliair proces': 'Je kunt als christen alleen maar vanuit de levensheiliging goed zicht krijgen op de opdrachten waarmee het Conciliair proces zich bezig houdt'.]

'Vanuit de levensheiliging!' Dat wil o.m. zeggen: die eenvoudige werktitel 'schepping en heiliging' dwingt ons er toe midden in onze actualiteit onze eigen papieren, namelijk de gereformeerde belijdenis, niet te vergeten en bovenal niet het betrouwbare en **genoegzame** Woord van de Heilige Schrift.

Anders zouden we trouwens ook het gevaar lopen **ons** van de éne 'actualiteit' naar de andere te spoeden, zodra de interesse zich verlegt om dan weer een volgende 'gereformeerde' **aanvulling** te geven! We komen als confessorren altijd *achteraan*, ook al denken we 'actueel' en 'hij de tijd' te zijn. We bevinden ons dan toch echt in *de staart* en dat past ons niet.² Anderen moeten onze koers en ons interesse-veld niet bepalen. Schrift en belijdenis –

HOOFDARTIKEL

Schepping en heiliging* I

J. Kamphuis

UIT DE SCHRIFT

jezus volgen II

E.C. Luth

M N D I BROEDERWEG

Prof. drs. D. Deddens
koninklijk onderscheiden

Redactie

KERKELIJK LEVEN

Ouderling en kerkeraad

C.J. de Ruijter

GELEGEN/ONGELEGEN

J. Kamphuis

KUNST

Caravaggio en het goddelijke licht

J.M. de Jong

MISSIOLOGIE

Islam en openbaring

Dirk Griffioen

KERK EN SAMENLEVING

Binding aan belijdenis en kerk?

G.J. van Middelkoop

ROFKRFSPRFKING

Een filosoof in een christelijke school

De wet van de liefde
Beterschap beloofd

PERSSCHOUW

W.G. de Vries

UIT DE KERKEN

zij wijzen koers, ook in een actuele problematiek. Daarom willen wij vanmorgen vooral *naar de Schrift* luisteren en letten op de taal van de gereformeerde confessie: *Schrift en belijdenis* – we schamen ons er niet voor.

2. De 'groene' confessie

We behoeven ons voor de tweeslag Schrift en belijdenis niet te schamen, nu vele vragen over het milieu op ons afkomen, ook in de heel gewone pastorale omgang met 'onze' mensen, b.v. met 'onze' agrariërs, die zich zo vaak klem gezet voelen tussen de eisen van een economische bedrijfsvoering en de aanklachten van milieu-vervuiling. De Schrift is hier – dat is geloofsaxioma – een licht op het pad. Maar de belijdenis geeft een niet te verwaarlozen aanzet. Die 37 artikelen blijken, als we maar geduld hebben om te lezen, een verrassend *modern* geschrift, eigenlijk voluit een *groen* boekje! De aandacht voor de *scheping* is er heel expliciet en daarmee verbonden komt de mens en zijn roeping binnen het gezichtsveld. Dat is het geval in art. 12 NGB. Twee accenten vallen hier op. Er is om zo te zeggen een rechtstreekse lijn van God de Schepper naar ieder scheepsel en omgekeerd van ieder scheepsel naar God. God heeft, toen het Hem goed dacht, hemel en aarde en alle schepselen – uit het niets (ex nihilo) geschapen op de tijd van zijn welbehagen 'waarbij Hij aan elk scheepsel zijn wezen, vorm en gestalte heeft gegeven en aan ieder zijn eigen functie om zijn Schepper te dienen'. 'Zijn eigen functie', zo de redactie van 1983. Een andere modernisering van de tekst heeft: 'zijn eigen taak'.³ Weergave van het Frans: 'offices' (Lat.: officia) en het 16e-eeuwse Nederlands: 'ampten'. Hoe we ook weergeven, het is duidelijk, dat de geloofsbelijdenis 'de natuur' niet ziet als een in zichzelf rustende grootheid. 'De natuur' is geen doel en zeker geen 'god' of 'godin'. De le-

vende God, die de kerk belijdt, staat *tegenover* deze afgoden! 'De natuur' is radicaal 'scheepsel'. De openbaring 'ontgoddelijkt' de natuur niet, zoals dikwijls wordt gesteld, b.v. als op de wortels van de westerse secularisatie wordt gewezen, die zelf zouden liggen in deze 'ontgoddelijking'. Maar de openbaring toont ons *de ware aard* van ieder scheepsel en zijn ware plaats. Alleen de wil en het welbehagen van God zijn bestaans-oorzaak en bestaansgrond. Toen God ieder naar 'eigen aard', Gen. 1, riep, toen heeft Hij ieder scheepsel ook in het kader van de dienst aan Hem gesteld, zoals in de Openbaring wordt gezongen: 'Gij onze Here en God, zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid, de eer en de macht, want Gij hebt alles geschapen, en om uw wil was het en werd het geschapen', Openb. 4 : 11. Het scheepsel is open naar God toe, ook als wij, mensen, er (nog) niet bij zijn. Er is een 'sprake' en een woordeloze prediking, Ps. 19 : 2-5. Vanwege deze hoge afkomst en deze gerichtheid op de hemelse majesteit, waaraan stem wordt gegeven, verdient de schepping allereerst respect. We kunnen art. 12 NGB verbinden met art. 2: de schepping, zó als God haar soeverein onderhoudt en regeert, is 'voor onze ogen als een prachtig boek'. Wij horen er zelf toe. Wij ook zijn letters. Calvijn heeft adem-benemend geschreven over de 'gewisse kentekenen van Goddelijkheid in de mens'.⁴ Er is bij hem geen spoor van enige gedistancieerdheid tegenover de machtige realiteit, dat de hoge God *Zich* openbaart in al het kunstwerk van zijn hand, de mens en heel de schepping. Bij hem niet en bij de geloofsbelijdenis niet. Helaas heeft de barthiaanse theologie – en er zit de lucht van het anabaptisme aan! – vervreemdend ingewerkt op onze houding tegenover 'de natuur'. Manenschijn haalt in zijn milieu-ethiek opvallende uitingen naar voren van O. Noordmans over de 'behekste' natuur en van K.H. Miskotte dit citaat: 'Er is alleen maar God's bijzondere openbaring in Christus; voor de ware kennis van God kunnen we nergens anders terecht. Van de natuur is niets te verwachten, zij vervult ons alleen maar met afkeer, verveling en huiver'.⁵

Nee, dan Calvijn, die van God zegt op 'een verhoogde toon' van eerbied dat Hij, toen Hij schiep 'zijn sieraden tevoorschijn heeft gebracht, door welke Hij zich nu in zijn schoonheid vertoont, zo dikwijls als wij de ogen hierof gindsheen wenden'.⁶

Wij zijn als alle andere schepselen letters in dit goddelijk boek met al onze lichamelijke en geestelijke hoedanigheden. Maar wij zijn óók lezers. We zijn daartoe geróepen. Dat is het tweede accent, dat de geloofsbelijdenis in art. 12 legt: 'Wij geloven, zo luidt het vervolg, dat Hij ze alle ook nu nog in stand houdt en regeert overeenkomstig zijn eeuwige voorzienigheid en door zijn oneindige kracht om de mens te dienen, opdat de mens zijn God dient' (red. 1983).

Wanneer de keus zou moeten vallen tussen een kosmo-centrisch of anthro-po-centrisch denken (de wereld of de mens centraal) – de noodzaak daarvan wordt dikwijls in ekologische overwegingen gesteld – dan zou het even de

KERNREDACTIE:

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DR. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DR. B. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RUIJTER, DR. H. VELDMAN, PROF. DR. K. VELING.

MEDEWERKERS:

DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, DR. J. MESSELINK, DR. J. SMELIK.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland). Buitenland: f 143,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,85 (excl. porto).

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

schijn kunnen hebben alsof de geloofsbelijdenis hier voor het anthropocentrisme kiest. De overige schepselen zijn inderdaad toe-geordend aan de mens. Toch deugt het dilemma niet. We moeten er, als we confessioneel willen denken, radicaal van af. De mens is *ambtelijk* bepaald (art. 14 zegt 'God heeft de mens uit het stof der aarde geschapen en hem gemaakt en gevormd naar zijn beeld en gelijkenis'). Dat doet hem *theo-centrisch* bestaan. En zó als *ieder* schepsel zijn eigen plaats heeft en eigen 'aard', zo óók de mens. Een hoge plaats heeft hij. Zeker! Koning onder God. Maar *hem* is die plaats geweest en *aan-gewezen*, zó als het met ieder schepsel is. Paulus zal later die lijn van het soevereine Scheppers-welbehagen *dóórtrekken* voor de verhoudingen in het huwelijk: 'Adam is eerst geformeerd, daarna Eva', 1 Tim. 2 : 13. Zó als de Schrift ons hier *vanuit* God en zijn welbehagen over het huwelijk leert denken, zó de belijdenis over de mens in het geheel van de schepping. Het kan nooit gaan om rechten van het schepsel op zichzelf (rechten *van* de natuur, van de dieren), maar het gaat altijd *wél* om de rechten van God op heel zijn schepping en op alle schepsel. Dat is de *godsvrucht*, die de gereformeerde belijdenis ons wil leren in de omgang met de schepping en waarover Calvijn herhaaldelijk spreekt, als hij het over de 'pia cogitatio', de godvruchtige overweging' heeft, waarmee de gelovige leert staan tegenover al wat van God is. als zijn maaksel.' Vroomheid, pietas – dat blijkt in deze context wel zonneklaar! – is bij Calvijn niet maar een zaak tussen 'God en de ziel'. Van der Linde heeft in zijn studie over de leer van de Heilige Geest bij Calvijn het veel breder gesteld: De pietas raakt 'den geheelen, concrete mens'.⁸ Prachtig komt dit ook hier uit: de mens *ontmoet zijn* God als de Levende. wanneer hij met *déze* pietas zich in Gods wereld *weet* te staan.'

Deze godsvrucht weet zich in de wereld van de Vader. Wij mogen er *thuis* zijn, kind bij Vader. Maar we hebben er *dienst met* alle schepselen mee en zij zijn aan ons toegeordend – er is heerschappij! – *opdat* wij de lof en de eer en de heerlijkheid a.h.w. geconcentreerd en verdiept stem zouden geven naar *God*, Schepper en Vader, toe. Er is *doxologie* in de schepping. De mens is tot regeren En tot dirigeren geschapen – van Hogerhand.

J. Kamphuis

* Referaat gehouden voor de pretlikanten-conferentie van de Gereformeerde Rond in de Nederlindse Hervormde (Geref.) Kerk. 7 januari 1893.

¹ W.H. Velema in A.G. Knevel (red.), *Het Conciliair proces Verleiding of uitdaging*, Kampen 1990, 98.

² Vgl. K. Schilder in een toespraak 'Kop of staart', gehouden op de Bondsdag van de Ned. Bond van Jongelingsverenigingen op Geref. Grondslag in 1922, opgenomen in K. Schilder, *Om Woord en Kerk* 1, 1948, 147-162. Hier op 157 de waarschuwing tegen slaafse navolging van de mode des tijds. 'Dan zijn we staart-profeet'. En verder vraagt Schilder hem goed te verstaan: 'Het wel: ik predik hier geen calvinistischen hoogmoed. Ik zeg niet: we zijn er al. Ik beweer nooit: ons huisje is al af. Ik zou niet graag loochenen. dat we van anderen kunnen leren,

o zoo veel. Zeker. zeker, de ander kan ons wijzen op eenzijdigheden, onvolmaaktheden, onjuistheden, onvolledigheden. Wij geven ieder het recht. om. als hij 't kan. ons de onderwerpen te noemen, die wij niet *hi* niet goed hebben behandeld en die toch van Godswege onze aandacht moeten hebben. Maar als wij dan gaan luisteren en als we dan onze houding gaan herzien en opnieuw bepalen, dan moeten we dat niet doen. nooit doen, omdat de ander het zoo wil. *maar* omdat we hebben leeren zien. dat God het van ons verlangt. Dan moeten we niet een "uitbouw" geven van ons geestelijk huic, die hij ons huis als "nieuwbouw" aangeplakt is, en niet met heel dat gebouw lust op ons eigen fundament'.

³ Tekst uit het *Kerkboek van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Generale Synode van Heemse, 1984/1985. Vgl. Calvijn *Inst.* I, 14.20 '(God heeft aan) iedere soort zijn eigen natuur geschonken, zijn eigen plicht aangewezen, zijn eigen plaats en post toegekend'. vertaling A. Sizoo (ook in het vervolg).

⁴ Calvijn, *Inst.* I, 5.5.

⁵ G. Manenschijn, *a.w.*, h7 v. en 70.

⁶ Calvijn, *Inst.* IV, 5.1.

⁷ Calvijn, *Inst.* I, 14.7 'piae cogitationes' en I, E420 'pia cogitatio'.

⁸ S. van der Linde, *De leer van den heiligen Geest bij Calvijn*, Wageningen 1943, 233.

⁹ Calvijn omschrijft de pietas als 'met liefde tot God verbonden eerbied, welke de kennis zijner weldaden werkt', *Inst.* I, 2.1. Ik moge verwijzen naar wat ik opmerkte in het opstel 'Taal van thuis. Over het existentieel karakter van de belijdenis van de Drieënige God' in de bundel *Hoe staan wij er voor? Actualiteit van het gereformeerd belijden* (samen inet W. van 't Spijker, C. Tnmp en W.H. Velema), Barneveld 1992, 44.

Extra nummers van De Reformatie...

...kunt u bestellen door overmaking van de kosten op postrekening 40 60 40 t.n.v. De Reformatie-Goets, onder vermelding van jaargang en nummer

Dit zijn de kosten (incl. porto)

1 ex.:	f 3,15
2 ex.:	f 5,60
3 ex.:	f 8,25
4 ex.:	f 10,10
5 ex.:	f 11,95

Na ontvangst van het bedrag wordt uw bestelling per omgaande uitgevoerd

JEZUS VOLGEN II

Dat gaat vóór alles

'Laat de doden hun doden begraven...'

Lukas 9,60b

Jezus roept nu zelf een tweede man om Hem te volgen. En de man wil ook wel maar hij houdt nog even een slag om de arm. Hij wil graag eerst zijn vader begraven. Dat is toch een redelijk verzoek, zou je zeggen. Maar het antwoord **van** Jezus klinkt verbijsterend hard: Laat de doden hun doden begraven; maar ga gij heen en verkondig het Koninkrijk Gods. Mag die man niet eens zijn vader begraven? Betekent Jezus volgen dat je moet breken met alle familie-verbanden? Familie-verplichtingen niet meer na mag komen!

Nee, dat kan niet zo zijn. Jezus zelf had immers tot aan het kruis toe eerbied voor familie-verhoudingen. Zelfs in die dodelijke pijn blijkt nog zijn zorg en respect voor zijn eigen moeder, als Hij tegen Maria zegt over Johannes: Vrouw, zie uw zoon. En tegen zijn geliefde discipel: Zie, uw moeder.

Maar waarom dan hier dat keiharde antwoord? Omdat deze volgeling het volgen van Jezus zei tegenover het begraven van zijn vader.

Niet als een dilemma van af het één of het ander, maar als een vraag naar de prioriteit. Wat gaat voor? U volgen of vader begraven? En dan heft u er toch wel begrip voor dat ik **éerst** vader ga begraven?

't Is op die vraag dat Jezus keihard nee zegt. Er is hier niet zozeer sprake **van** botsing van plichten als wel van voorrang van plichten.

Dat is de vraag lier; wat gaat voor.

En dat zegt Jezus: God gaat voor alles. Ik riep u immers Zelf om Mij te volgen, Mijn Koninkrijk, **dat** komt eerst.

En de verkondiging van mijn woorden van leven. Uw familie **is** hier niet om dat levenswoord te horen. Dic lui zijn geestelijk dood.

Laat die doden maar hun doden begraven.

Volgt u mij om dat Woord van leven door te geven. Jezus vertelt die man niet dat familiebanden er in zijn Rijk niet toe doen. Maar als er een conflict ontstaat tussen het volgen van Mij en het nakomen van familieverplichtingen dan ga Ik voor.

Daar gaat het om; gaat het volgen van Jezus voor alles in je leven.

Of moet het huisbezoek wijken voor familiebesognes. Moet de kerkgang opzij voor sociale verplichtingen. Komt de catechisatie in het gedrang door sport of hobby. Moet het **ambt** maar even wachten voor bijscholingscursussen.

Nee, zegt Jezus: mijn Koninkrijk komt eerst. Mij volgen gaat vóór alles.

E.C. Luth

Prof. drs. D. Deddens
koninklijk onderscheiden

Op maandag 18 januari j.l. kreeg prot. drs. D. Deddens, emeritus van onze Theologische Universiteit, op zijn **zeventigste** verjaardag een koninklijke onderscheiding. Op het gemeentehuis te Hoogeveen werd hem door de burgemeester de orde van officier van Oranje Nassau opgespeld. Drs. Deddens is jarenlang redacteur van ons blad geweest. Daarom willen we hem als redacteurs en lezers van *De Reformatie* van harte met deze onderscheidig gelukwensen. In deze gelukwensen betrekken we ook zijn vrouw.

Mogen heiden in het midden van onze kerken nog goede jaren ontvangen. We weten dat prof. Deddens wat zijn werk en studie betreft bepaald nog niet 'uitgediend' is. Ook daarvoor wensen we hem Gods zegen toe.

Redactie

OUDERLING EN KERKERAAD

Nieuwe ouderlingen zijn tegenwoordig met een lantaarntje te zoeken. **Niet iedere** gemeente heeft er last van. **Moer over het algemeen levert de talstelling nogal eens problemen op.** Ik heb hier al eens eerder wat geschreven over de oorzaken die daar achter zouden kunnen liggen. Indertijd heb ik daar ook nogal wat reacties op gekregen. En er was één motief dat erg vaak terugkwam. Veel ouderlingen vinden dat ze te zwaar belast worden. Daarom wil ik er in dit artikel nog eens op terugkomen.

Wat is de zwaarte van de last?

Natuurlijk is het moeilijk om daar algemene uitspraken over te doen. Per gemeente kan het veel verschillen wat voor taak je als ouderling krijgt. Er zijn gemeenten waar je een ambtstermijn van drie jaar hebt, met daarna in ieder geval twee jaar rust. Maar veel kerkeraden kunnen zich die luxe niet veroorloven. Verschil is er ook in de grootte van de wijken. Er zijn echt kerken waar twee ouderlingen samen een wijk van ruim vijftig adressen moeten bewerken. Daar wordt met jaloersheid gekeken naar gemeenten waar men de helft krijgt toegewezen.

Toch valt het me op, dat de meeste klachten niet gaan over de ambtstermijn of de grootte van de wijk. Integendeel. Een ouderling in hart en nieren ziet zijn wijkwerk altijd wel zitten. Maar heel vaak zien ze erg op tegen het kerkeraadswerk.

Daar zit kennelijk voor veel ouderlingen de zware belasting van hun werk. Ik hoor nogal eens de kreet: 'Laat mij maar m'n wijk ingaan, maar verlos me van al dat vergaderen'. Ik geloof trouwens niet dat dat voortkomt uit onverschilligheid voor de kerkeradsvergadering. Integendeel. Elke ouderling ziet heel goed, dat je ook samen moet werken aan een beleid. En je wilt ook op de vergaderingen graag alle aandacht geven aan de gemeente.

Maar dat is heil nu juist: op veel vergaderingen komt die gemeente helemaal niet zo direct in beeld. Zeker niet als het gaat om het pastoraal beleid. Er blijken heel wat zaken af te handelen op de kerkeraad, die niet direct met het wijkwerk of het pastoraat te maken hebben. En dan kun je als ouderling wel eens zitten popelen om op te stappen. Je denkt aan die broeder en zuster die worstelen met problemen in hun huwelijk. Je denkt aan die student die er over deikt om zich misschien te onttrekken. Je denkt aan die jonge gezinnen waar je zo maar wel eens binnen zou

willen lopen. Daar ligt je hart en dan is het niet altijd eenvoudig om je te bepalen bij een discussie over de hoogte van het zendingsquotum. En zo zijn er zoveel zaken. Ze zijn wel helangrijk. Maar je vraagt je af waarom daar nu per se de ouderlingen mee bezig moeten zijn. Zo kan er een situatie groeien waarin ouderlingen zich op kerkeraad soms afvragen: Wat doe ik hier?

Faken

Iedereen is er wel van overtuigd, dat het echt de taak van de kerkeraad is, om met al die dingen bezig te zijn. De kerkeraad is bij ons het centrale orgaan dat leiding geeft aan de gemeente. Logisch dat alles wat binnen de gemeente gebeurt ook via de kerkeraad loopt.

Toch is het niet nuttig om eens te kijken wat de taken zijn die aan ouderlingen worden toegewezen. Het bevestigingsformulier noemt er drie en baseert zich daarvoor op grondig schriftbewijs:

1. Toezien op belijdenis en wandel van de gemeente. Dat gebeurt door huishouding en tucht.
2. Als Gods huishouders er voor zorgen dat alles in orde en vrede toegaat. Dat slaat vooral op de gang van zaken in de eredienst.
3. Toezien op leer en leven van de dienaren des Woords. Eigenlijk is dat dus een heel duidelijk begrensde taak. Ik denk dat elke ouderling in zijn handen zou wrijven als hij er zo mee bezig mocht zijn. Punt 3 levert het meeste werk op in de preekbespreking op kerkeraad. Maar elke ouderling zal het nut er van inzien. Meer dan 10% van de vergadertijd per jaar kost het niet. Punt 2 kan i.v.m. de opkomende liturgiediscussies best wel eens wat meer tijd kosten. Maar het zal doorgaans de 15% niet overschrijden. Dat betekent dat er voor punt 1 heel wat overblijft. Op papier althans. En ik denk dat daar vaak de grote ontuchtering zit. Wie met de taakomschrijving van het bevestigingsformulier zijn ouderlingenwijk binnenstapt, merkt al gauw, dat de helft hem niet is aangezegd. Mijns inziens moeten we konkluderen, dat er iets scheef zit in de taken van de ouderling.

Taakverdeling

Nu is het gelukkig niet zo, dat kerkeraden alle taken alleen doen. Er wordt veel gedelegeerd. Elke gemeente heeft wel een commissie van beheer, een evangelisatiecommissie, een zendingscommissie, een liturgiecommissie (?) enz. Toch blijkt dat in de praktijk lang niet altijd zo ontlastend te zijn als je zou wensen. Allereerst bestaat op heel veel plaatsen nl. de gewoonte, dat er in elke commissie een afgevaardigde of kontaktpersoon van de ker-

keraad zit. Dat is voor het contact wel aardig, maar vormt een extra belasting voor de bewuste ouderling. Maar bovendien wordt vanuit al die commissies ook regelmatig gerapporteerd op de kerkeraad, zodat heel veel taken en beleidszaken uit die commissies nog weer eens op de kerkeraadstafel komen.

Natuurlijk is het logisch dat alles via de kerkeraad loopt. We hebben daar nu eenmaal afspraken over gemaakt. En als er een centraal orgaan is dat leiding geeft, wil niemand daar omheen. Maar we kunnen ons toch wel afvragen of het ook echt altijd noodzakelijk is. Als blijkt, dat veel ouderlingen op dit punt overbelast zijn, wordt het dan geen tijd voor maatregelen? Iedereen die ervaring heeft met bestuurlijk werk, weet dat in de praktijk dat werk de neiging heeft om zich uit te breiden. Bestuurlijke organen trekken altijd meer werk aan. Zo kan een kerkeraad zich gemakkelijk gaan ontwikkelen in de richting van een soort centrale directie. En dat is een ontwikkeling die funest kan zijn voor de gerichte aandacht voor het pastoraat in de gemeente.

Ik zou daarom voorzichtig de gedachte willen opperen, dat we misschien nog wel meer aan taakverdeling in de gemeente kunnen doen.

Ter illustratie zou ik willen wijzen op het financieel beheer in de kerk. Mijns inziens is dat een voorbeeld van een taak die gemakkelijk van de kerkeraad naar de gemeente overgeheveld zou kunnen worden. Het komt in ieder geval niet voor bij de drie die genoemd worden in het bevestigingsformulier. En bovendien wordt niet één ouderling gekozen vanwege zijn financiële deskundigheid.

Toch wordt er op zeer veel kerkeraadsvergaderingen over geldzaken gesproken. Een groot aantal ingekomen stukken heeft betrekking op aanvragen om financiële steun voor kerkbouw, evangelisatie-acties enz. Er zijn kerkeraaden waar elke keer weer in de voltallige vergadering besproken wordt, hoe men zo'n aanvraag honoreert. Bovendien wordt er jaarlijks een ruim deel van een kerkeraadsvergadering besteed aan de jaarstukken. En dan vergadert de kerkeraad meestal nog eens een avond apart met de gemeente over de cijfers. Ik zwijg nu dan nog maar even over de tijd die men aan geldkwesties kwijt is bij kerkbouw enz.

Mijns inziens moeten die raken allemaal buiten de kerkeraad om waargenomen kunnen worden. Gaan we ervan uit dat de commissie van beheer financieel deskundig is, aan wie zouden we het dan beter kunnen overlaten? De commissie kan toch zelf met de gemeente vergaderen en verantwoording van haar beheer afleggen? Het zou de kerkeraad veel vergadertijd opleveren en de dominee hoeft een gemeentevergadering minder te leiden.

Delegeren binnen de kerkeraad

Taken naar de gemeente overhevelen is één mogelijkheid. Ik denk, dat dat ook gebeuren kan door minder kerkeraadsleden te benoemen als kontaktpersoon in commis-

sies. Maar het spreekt vanzelf, dat veel zaken niet zonder de kerkeraad behartigd kunnen worden. Toch blijft het ook dan vaak de vraag of de kerkeraad als geheel zich over alle zaken moet buigen. Mijns inziens moet het ook mogelijk zijn, dat veel zaken in een kleinere kring binnen de kerkeraad behandeld worden. Met name veel ingekomen stukken komen daarvoor in aanmerking. En waarom zou je daar niet de mensen voor aanwijzen die dat in de vingers hebben en die geen hekel aan vergaderen hebben (die zijn er inderdaad).

Ik ben ervan overtuigd dat op deze manier veel tijd weer vrij kan komen, die rechtstreeks in de gemeente geïnvesteerd kan worden. Dat is her waar je ouderling voor wordt. Ik denk, dat dat ook zijn winst zal opleveren in de verhouding tussen kerkeraad en gemeente. Want die verhouding heeft te lijden als het kerkeraadswerk zich vermenigvuldigt. De lijn tussen ambtsdrager en gemeente moet zo kort mogelijk zijn. Maar die afstand wordt onherroepelijk groter als de kerkeraad een soort centraal management wordt, waar alle activiteiten van de gemeente aan de orde komen.

De opbouw van de gemeente

In die laatste opmerkingen heb ik eigenlijk al aangegeven wat voor mij het belang is om deze kwestie aan te snijden. Ik zie nl. een beetje aankomen, dat op diverse plaatsen een te grote afstand gaat ontstaan tussen ambtsdragers en gemeente. Eén van de oorzaken daarvan kan zijn, dat de kerkeraad aan het ambtswerk te veel gestalte geeft in de vorm van een sterk centraal georganiseerd bestuur. Voor de wijkouderling betekent dat vroeg of laat, dat hij te weinig in zijn wijk kan investeren. Hij kan niet genoeg midden in (zijn afdeling van) de gemeente staan. Dat betekent dat de opbouw van de gemeente niet optimaal bevorderd wordt.

De organisatorische kwestie die hier aangesneden wordt heeft dus een geestelijk belang. Ik ben er nl. van overtuigd, dat in de komende tijd veel zal afhangen van de vraag of de ambtsdragers echt midden in de gemeente zullen staan. En dan is het een belangrijke vraag of onze ambtsdragers veel tijd kwijt zullen zijn aan de centrale kerkeraad, of dat ze er aan toe zullen komen midden in hun wijk te staan. Juist daar zullen ze leiding kunnen geven aan de opbouw van het lichaam van Christus. En daarvoor hebben we ze toch ook ontvangen. Dan willen we ze ook graag juist in de wijk aan het werk zien. Volgende week hoop ik daarover meer te schrijven. Want dat is weer een apart verhaal.

C.J. de Ruijter

Te veel òf te weinig

We gaven aandacht aan het *perfectionisme*. Een grote bedreiging voor het leven van het geloof! Want de man van het perfectionisme *wil te veel*. Hij wil de Here dwingen zijn weldaden op Onze tijd in ons leven te verwerkelijken. Het perfectionisme is daarom zo schadelijk voor het geloof, omdat het in volmaaktsheds-zucht uitgrijpt *bóven de belofte van God*. Het wil wat ons is toegezegd naderbij dwingen in dit leven. In de *toeëigening* van het heil gaat men niet godvruchtig om met de *verwerving* van het heil, waarvan de belofte, die in het Evangelie tot ons komt, reikt tot in het leven van de toekomstende eeuw.

Maar we noemden als een tweede gevaar voor het leven van het geloof naast het perfectionisme *het défaitisme*. Wil het perfectionisme te veel, het défaitisme verwacht te weinig.

Het kan duidelijk zijn dat deze twee bedreigingen alleen maar schijnbaar tegenover elkaar staan. Dikwijls *zal* het ontzinken van de geloofs-moed het gevolg ervan zijn dat men een te hoog gespannen geloofs-verwachting heeft gehad. Wanneer de verwachting dan stukbreekt op de harde en weerbarstige werkelijkheid, zinkt de geloofs-moed in en dooft het geloofs-vuur. We willen niet ongelavig zijn en we zijn het ook niet. Maar *we* zijn *wèl* teleurgesteld – *in God!* Dan zinkt ook het leven van het gebed in. We zien er 'geen heil meer in', want Gods beloften inspireren ons niet meer tot het gelovig gebed. Ingezonkenheid is dan het gevolg van over-spanning. Daarom is *nuchter* en *eerbiedig* omgaan met Gods beloften het middel zowel tegen het kwaad van het perfectionisme als tegen dat van het défaitisme.

Kleingeloof

Met het défaitisme krijgen we veel te maken in de vorm van het *kleingeloof*. Christus spreekt daarover een enkele keer in het evangelie. Wanneer Hij over het water tot de discipelen in het schip komt en de discipelen het niet kunnen plaatsen dat Hij op *déze* wijze koninklijk over het water heen, tot hen komt en hang worden (een spook!), appelleert de Here op hun geloof: 'Houdt inoed, Ik ben het, weest niet bevreesd!' Petrus wil met deze Heiland in gemeenschap zijn: 'Heer, als gij het zijt, beveel mij dan tot U te komen over het water'. Christus *dødet* het. Petrus loopt! Maar dan 'ziet hij op de wind'. Het *kàn* toch eigenlijk niet. Het spookte ook echt! *Zó* ver reikt de macht van de Zoon des mensen toch niet? Dan zinkt de geloofs-moed in en Petrus zinkt in het water. Op de schreeuw om hulp, redt Christus en zegt dan – pastoraal vermaan van de Goede Herder in doodsgevaar! – '*Kleingelovige, waarom zijt ge gaan twifelen*', Matt. 14.31 (vgl. b.v. ook Matt. 6.30 en 8.26).

Wanneer we niet gelovige verwachten, wat de Here wil geven en wat Hij heeft toegezegd, dan slaat het laaiend enthousiasme over in défaitisme. We houden de Hete niet meer aan zijn beloften en houden het daarom ook voor gezien.

Tempelbouwers

Geloof is een heel persoonlijke zaak. Maar we staan als gelovigen wel in een *gemeenschap*. We leven als volk van God. Daarom zien we de aanvechting van het geloof,

zoals het défaitisme die te zien geeft, dikwijls de *geschiedenis van de kerk* stempelen. Als God in zijn genade in die geschiedenis grote dingen heeft gewerkt, dan werkt de Heilige Geest vaak krachtig in het geloofsleven. Er ontstaat een gemeenschappelijke geestdrift in het volgen van de Here, een *sámen* hopen op zijn *gemeenschap*, op de vervulling van zijn beloften. Maar als er tegenslag komt, kan diezelfde kerk, die zich zo krachtig oprichtte, het beeld te zien geven van mirmoedigheid. Alles gaat dan nog wel z'n gewone gang, maar de geloofs-moed in verwachting van de Here, ontbreekt. Dan valt ook de eendracht weg, die in het werk van God heeft samengebonden. *Het werk ligt stil*.

Aangrijpend is de tekening van die inzinking van het geloof, als de bijbel ons laat zien, hoe de ballingen, die uit Babel waren teruggekeerd, het geloofs-niveau verloren, toen in het aan hen beloofde land tegenspoed kwam. Ze waren in vrouwen op weg gegaan om het huis des Heren in Jeruzalem te herbouwen. Gods belofte van wederkeer ging immers in vervulling! Maar wat viel het uiteindelijk allemaal tegen in Kanaän! Ze leefden hun leven als weer-gekeerde gemeente nog wel, maar het huis Gods bleef verwoest liggen. Toen zond de HERE Haggai de profeet, die *zijn* woorden sprak: 'Is het voor u de tijd om in uw weldoortimmerde huizen te wonen, terwijl dit huis verwoest ligt?', Hagg. 1.4.

H. Westerink heeft onlangs deze episode uit de heilsgeschiedenis naverteld in de roman *De tempelbouwers*. Ik zal geen bespreking geven, al wens ik het boek in vele handen! Maar ergens las ik, dat de schrijver wel erg breedvoerig op allerlei details van het dagelijks leven bij die 'teruggekeerde ballingen' was ingegaan. Dat gaf blijk van grote deskundigheid over dat alledaagse leven, maar het *remde* de gang van het verhaal toch onnodig af. Omdat het hier een zaak betreft, die maar niet de compositie van een roman betreft, maar (hoe vreemd het ook klinkt) ons *geloofsleven* raakt, wil ik op dit punt graag kwijt, dat *dáár* waar die recensent de roman ziet falen, ik meen, dat hier de echte diepgang wordt bereikt! Inderdaad, Westerink neemt es de tijd voor om te vertellen, hoe de teruggekeerde ballingen in Gihia met veel moeite een *vroegere* put ontdekken en voor het gebruik gereed maken. Als je ziet, hoe hier kerkgeschiedenis wordt verteld (zonder enige 'religieuze' poespas), dan word je er van binnen warm van! In de kerk mag *ieder* meedoen. Ook de man van weinig woorden, maar die het geduld heeft om oude stenen los te wrikken en de weg naar water voor de mensen, *voor de gemeente!* te openen. Ja, *zó* is in kleine dingen het geloof bezig met een grote zaak, de grote zaak van het werk dat God werkt.

Maar zo zien we óók in de kleine dingen van de onderlinge omgang *her défaitisme*, het *kleingeloof* toeslaan. Meesterlijk zijn in dit opzicht de dialogen. Het gaat dan niet zonder meer tussen geloof en on-geloof. Maar de twijfel sluipst binnen – zou Jahwe dit wel vragen? Ja, vroeger – in de tijd van Mozes en van David, toen werkte Hij. Maar nu...? Zo dreigde die weer-gekeerde kerk in Palestina een krachteloze, religieuze denominatie te worden –, tot dat...!

J. Kamphuis

CARAVAGGIO *EN* HET GODDELIJKE LICHT

*H*et overkomt ons ook wel eens: De dominee leest op een donkere zondagnamiddag het slot van het korte avondmaalsformulier: 'Zo laat ons blij zijn en vreugde bedrijven...' Op hetzelfde moment houdt het buiten op met regenen en wordt het een stuk lichter in de kerk; het feest kon beginnen. En wie herinnert zich niet die begrafenis in december: ineens zet de laagstaande zon zerken, struiken en bedroefden in een stralende gouden gloed. We ervaren het neerstromende licht als een blik van Gods genade, waarmee Hij de begrafenisgangers komt troosten.

Mystiek en symboliek

Licht kan voor ons veel betekenissen hebben. Het eerste voorbeeld zouden we mystiek kunnen noemen. Het licht dat van buitenaf ineens het kerkgebouw binnenstroomt, wordt direct verbonden met wat er in het gebouw gaat gebeuren: avondmaal vieren. De kerkgangers ervaren beide gebeurtenissen als een eenheid.

Bij het tweede voorbeeld is er sprake van symboliek. Het zonlicht dat plotseling de begraafplaats in een lusthof omdoopt, herinnert ons aan Christus als het Licht der wereld, of doet de gedachten uitgaan naar de heerlijkheid op de nieuwe aarde. Beeldende kunstenaars hebben vaak gebruik gemaakt van dit soort lichtverschijnselen en -effecten. Vooral in de middeleeuwse kunst speelt het licht een belangrijke rol, bijvoorbeeld in de gotische kathedralen. Maar ook na die tijd heeft het licht de kunstenaars geboid. Vooral in de periode van de barok zijn de effecten van belichting uitgebuit.

Een minder bekende kunstenaar, de Italiaan Caravaggio, de uitvinder van het licht-donker schilderen, zoals dat later ook door Rembrandt en andere Hollanders zou worden gebruikt, paste in zijn religieuze schilderijen lichteffecten toe die soms een mystieke of symbolische betekenis hebben.

Caravaggio

Michelangelo Merisi werd in 1571 geboren in het plaatsje Caravaggio bij Milaan. Naar zijn herkomst zou hij als *Michelangelo (da) Caravaggio* verder door het leven gaan. Al voor 1600 maakte hij naam als stillevenschilder. In Rome wordt hij rond die tijd beschouwd als een van de

jonge, vooruitstrevende schilders. Hij krijgt daar nogal wat werk te doen voor zowel kerkelijke als wereldlijke opdrachtgevers. Daarnaast doet hij van zich spreken door zijn opvallende karakter. Vooral die documenten die melding maken van uitpattingen en vechtpartijen, verwondingen en zelfs doodslag, hebben in grote getale de geschiedenisboekjes gehaald. Het oordeel van tijdgenoten is genuanceerd: enerzijds prijst men zijn naturalisme, zijn weergeven van mensen en dingen alsof ze zo uit de dagelijkse werkelijkheid zijn gehaald. Aan de andere kant is men van mening dat zijn karakter de volledige ontplooiing van zijn talent in de weg staat. Toch wordt zijn stijl binnen enkele tientallen jaren door velen in Europa overgenomen, met name in de Nederlanden. Caravaggio zelf zal maar 39 jaar oud worden. Hij sterft in 1610 te Napels. De schilderijen van Caravaggio kenmerken zich door het gebruik van een sterk licht-donker effect (*chiaroscuro*, *clair-obscur*). Daarmee bereikt de kunstenaar dat zijn voorwerpen en figuren sterk ruimtelijk zijn. Ze lijken net echt, mede omdat zo allerlei oppervlakte-kenmerken en ook verschillen in plasticiteit extra goed zichtbaar zijn. Bovendien kiest hij ervoor, gewone mensen vit te beelden, en niet de op zowel de fantasie als de klassieke oudheid gebaseerde types van zijn voorgangers. Wel ontleent hij aan hen allerlei motieven, zodat zijn werk zeker niet ontraditioneel genoemd kan worden.

In 1602 voltooit Caravaggio zijn bijdrage aan de decoratie van de Cantarelli-kapel in de kerk S. Luigi dei Francesi (vlak achter het Pantheon) in Rome. Het contract voor de beschilderingen in deze kapel van dit nieuwe kerkgebouw was al in 1565 afgesloten. Matthieu Cointrel, de uit Frankrijk afkomstige schatmeester van paus Gregorius XIII en latere kardinaal Contarelli, gaf aan Girolamo Muziano opdracht om schilderijen op plafond en wanden aan te brengen met als thema hoogtepunten uit het leven van de evangelist-apostel Mattheus.*

De plafondschilderingen werden uiteindelijk door Cavalier d'Arpino aangebracht, terwijl Caravaggio tot taak kreeg het altaarstuk en de beide laterali (de schilderijen op de zijwanden) te ontwerpen. Rechts schildert hij het 'Martelaarschap van Mattheus', het altaarstuk krijgt als onderwerp 'Mattheus en de engel', waarbij de engel zowel verwijst naar de goddelijke inspiratie van de evangelist als naar diens traditionele symbool. Op de linkerwand schildert Caravaggio 'De roeping van Mattheus'.

Onmiddellijke Bekering

De compositie van 'De roeping van Mattheus' is eenvoudig van opzet. We kijken in een ondiepe ruimte, rechtte-

Roeping van Mattheus (3,2 x 3,4 m).

gen de buitenmuur van een niet nader aangeduid huis (het tolhuis), alleen herkenbaar aan de raamopening inet daarin een kozijn mei vier ruitjes en het openstaande luik. Evenwijdig aan de wand staat een tafeltje inet een groep figuren daar omheen. De twee linkse, een oude man en een jonge knul zijn vol aandacht voor het geldtellen (er liggen zes munten op tafel). In het midden zit Mattheus de tollenaar, met z'n rechterhand nog bezig een geldstuk op tafel te leggen. Maar verder is zijn aandacht al getrokken door wat er rechts gebeurt. De twee jongens met de geveerde mutsen hebben alleen nog maar oog voor de verschijning van de twee mannen rechts. De rugfiguur met het zwaard buigt zelfs al verbaasd in hun richting. Je ziet ze denken: wat is dat nou? Mattheus hoort zich aangesproken worden. Ook hij begrijpt de zaak nog niet helemaal. Aarzelend lijkt zijn linkerhand omhoog te komen en we zijn geneigd dit te lezen als een vraag: Wie nou, zij of ik? Maar volgens Mattheus' eigen beschrijving werd hij onmiddellijk bekeerd toen Jezus zei: 'Volg mij!' Het

is niet zijn twijfel, maar zijn verwondering over het feit dat hij geroepen wordt en niet een van de anderen, wat we hier uitgebeeld zien.

Rechts, tegen de donkere schaduw van een niet in de voorstelling aanwezige muur, verschijnen Christus en een discipel. Het contrast met de mondain geklede groep rond de tafel is opmerkelijk. Daar een kleurrijk schouwspel van licht, kleur en dure stoffen, terwijl de beide gebarende mannen in eenvoudige tunica's gekleed gaan. De voorste leunt op een staf, volgens de 16e-eeuwse theoloog Wild het symbool voor het Woord Gods (een antizwaard). De man is dus een aposrel, wellicht Petrus. Christus zelf is herkenbaar aan de glazen aureool, waarvan de rand het licht scherp weerkaatst. Hij kijkt Mattheus aan, ze hebben oogcontact. Christus' handgebaar is hetzelfde als van God in 'de schepping van Adam', het fresco van Michelangelo in de Sixtijnse kapel. Mattheus wordt hier door Christus' ingrijpen een nieuwe scheping.

Het goddelijke licht

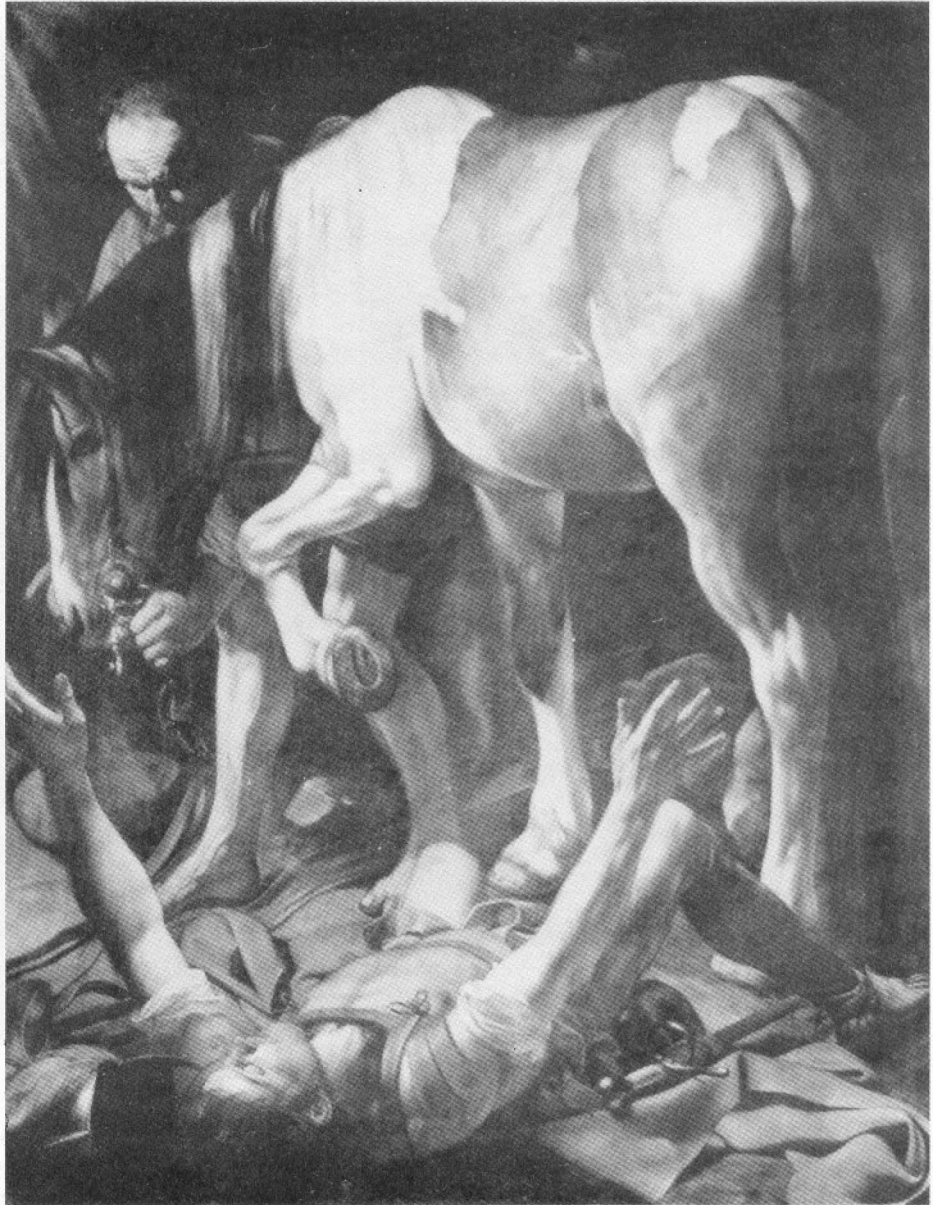
Waar het licht precies vandaan komt, is niet duidelijk. Er moet door Caravaggio buiten het schilderij een lichtbron bedacht zijn, die fel licht, als een schijnwerper, op de groep rond de tafel werpt. Een gedeelte van de beide mannen rechts wordt kennelijk door diezelfde bron verlicht, zodat ze net zichtbaar zijn. Alle aandacht valt zodoende op het handgebaar van Christus. Bovendien ontstaat er nog een ander effect. Doordat Caravaggio een niet-zichtbare muur bedacht die de beide mannen in de schaduw zet, valt er boven hun hoofden en bijzonder scherp afgetekende bundel licht over de muur van het huis. De schaduwgrens wijst precies naar Mattheus. Vandaar ook dat deze lichtval, zo duidelijk in de richting van Mattheus aangebracht, gelezen mag worden als het symbool van Gods genade die hier de duistere, zondige wereld van de tollenaar binnenvalt. Dit laatste komt overeen met juist de opvattingen van de Orde der Franciscanen over de 'goddelijke verlichting' die aan de zondaar de genade brengt. Het gebouw waarin dit schilderij zich bevindt, is een franciscaner kerk.

Ook het mystieke licht heeft Caravaggio toegepast. In 'de bekering van Saulus' zien we de kerkvervolger van zijn paard gevallen. Hij heeft een dubbele houding: Enerzijds zien we hem het goddelijke licht, dat van boven komt, omarmen (het licht op paard en begeleider komt van rechts), anderzijds ligt Saulus daar in de houding van de gekruisigde Christus, met gekromde handen en slechts één voet zichtbaar. De zondige beschouwer wordt opgeroepen om zich met de zondaar Saulus te vereenzelvigen om zo een navolger van Christus te worden.

J.M. de Jong

N.a.v.: Bert Treffers, *Caravaggio, genie in opdracht. Een kunstenaar en zijn opdrachtgevers in het Rome van rond 1600*. Uitg.: Sun, Nijmegen 1991, 223 blz., ill. Prijs f 39,50.

De auteur beschijft in deze dissertatie enkele religieuze schilderijen van Caravaggio in relatie tot zijn opdrachtgevers en hun (franciscaanse)

Bekering van Saulus, Cerasi-kapel, S. Maria del Popolo, Rome (7,3 x 1,7 m)

theologische opvattingen. Zijn conclusie is dat de kunstenaar, ondanks zijn vooruitstrevende vormgeving, zich strikt gehouden heeft aan de theologische visies van zijn broodheren. Tevens tekent Treffers zo verzet aan tegen de moderne opvatting dat Caravaggio een kunstenaar zou zijn geweest die zijn eigen zieleriserselen tot uitgangspunt voor zijn kunst had genomen.

'Traditioneel' wordt de evangelist Mattheus vereenzelvigd met de gelijknamig-apostel, bijgenaamd de Tollenaar (Mt 10,3), die dan weer identiek is aan Levi, de zoon van Alfeüs (Mc. 2,14), de tollenaar die bij zijn tolhuis zit (Lc. 5,27-28). J. van Bruggen betwijfelt dit (zie zijn *Christus op aarde, Zijn levensbeschrijving door leerlingen en tijdgenoten*. Kampen 1987, blz. 156-158)

ISLAM EN OPENBARING

De Gereformeerde Missiologische Opleiding heeft op 17 november 1989 haar vijfde Themadag gehouden over 'Islam en openbaring'. De toen gehouden lezingen zijn gebundeld in het vijfde deeltje van de serie 'Missiologische Thema's'. Het is jammer dat de lezingen pas meer dan twee jaar na de Themadag in de winkel liggen. De lezingen kunnen pas nu rustig gelezen en herlezen worden. Er zit erg veel waardevolle informatie in voor ieder die met moslims in aanraking komt.

L.W. de Graaff is nagegaan welke elementen uit de bijbel zijn geïntegreerd in de koran. Hij doet dit aan de hand van hetgeen geschreven staat over Adam in de koran. Het is moeilijk exact vast te stellen van wie Mohammed de bijbelse informatie heeft gekregen. Hij heeft contacten gehad met joden en niet-orthodoxe christelijke groepen. De Graaff vergelijkt de gegevens van Adam uit de koran-soera's 2,30-39; 7,10-25 en 20,115-123 met de bijbelse aan de hand van het onderzoek van Heinrich Speyer. Mohammed moet kennis hebben gehad van apocriefe christelijke geschriften. Het is niet nauwkeurig vast te stellen of de informanten van Mohammed onjuiste informatie hebben doorgegeven en hij dus te verontschuldigen is, of dat hij opzettelijk de gegevens heeft verdraaid. Wie moslims ontmoet zal er terdege op moeten letten dat de moslims claimen de zuivere en onvervalste waarheid (openbaring) te bezitten. terwijl in hun ogen de christenen met de openbaring hebben geknoeid, omdat de bijbelse gegevens niet kloppen met de koran.

De Arabiste A. Drint heeft op de Themadag de hoorders een beknopte en overzichtelijke uiteenzetting gegeven over de vier stromingen in de geschiedenis van de koran-exegese. Ze bespreekt achtereenvolgens de traditioneel-soennitische, de sjii'tische, de mystieke en de reformistische exegese van de koran. In de laatste, de moderne exegese zijn drie aspecten te vinden: de verklaring van de 'letterlijke' betekenis van de tekst (filologische exegese), de verklaring van de betekenis van de tekst voor de kennis van de mens (wetenschappelijke exegese) en de verklaring van de betekenis van de tekst voor het handelen van de mens (praktische exegese). Vanwege de statische visie van de moslims op de koran als openbaring van Allah aan Mohammed is er in de Islam nauwelijks ruimte voor literaire tekstkritiek.

Van groot belang is ook het meer praktische verhaal van J.W. Roosenbrand over 'Visies van moslims op de Bijbel'. Moslims hebben niet alleen een negatief beeld van de christenen, omdat zij de openbaring aan Mohammed verwerpen, maar ook omdat zij de openbaring aan Abraham, Mozes, Jezus, etc. verwrongen en vervalst hebben.

Roosenbrand haalt als voorbeeld aan een uit her Turks vertaald boek over de koran en de bijbel. De conclusie van de schrijver is duidelijk: de bijbel bevat woorden van God, woorden van zijn profeten en woorden van innaen. dus die hele bijbel kan nooit als woord van God erkend worden. Moslim-geleerden volgen ook met belangstelling de schriftkritische onderzoeken van westerse bijbelgeleerden. Ze zien de resultaten van de schriftkritiek dan ook als een duidelijk bewijs van de onbetrouwbaarheid van de Schrift. Roosenbrand concludeert dat het daarom zo moeilijk is en zoveel geduld vraagt om serieus met moslims in gesprek te komen over het Evangelie. Het is een bijna onmogelijk werk om moslims te overtuigen dat Gods Woord (de bijbel) volkomen betrouwbaar is. Toch zal hij bij zijn werk ook ervaren hebben dat de Geest het onmogelijke mogelijk maakt. Hij brengt mensen tot bekering en geeft ze het geloof in Jezus Christus. Bij het lezen van de praktische adviezen voor christenen die moslims ontmoeten en met hen in gesprek komen moest ik denken aan die vooraanstaande moslimgeleerde in Indonesië die de bijbel ging bestuderen om des te effectiever kritiek te kunnen geven op de christenen, 'de mensen van het hoek'. Hij kwam tot bekering door het leren van de bijbel. zonder hulp van mensen. Van bestrijder van het Evangelie werd hij door de Geert gemaakt tot een verkondiger van het Evangelie. Hij heeft vernedering en gevangenschap moeten ondergaan, maar hij bleef bewaard bij het Woord.

Dirk Griffioen

N.a.v.: L.W. de Graaff, A. Drint en J.W. Roosenbrand, *De Islam, Over uitleg van de bijbel en de koran*. Missiologische Thema's, deel 5. Kampen: Uitgeverij Van den Berg. Prijs: f 14,90.

BINDING AAN BELIJDENIS EN KERK?

No de Vrijmaking van 1944 hebben we **als** gereformeerden vroeger of later **afscheid** genomen van de algemeen-christelijke organisaties en gereformeerde organisaties **opgericht**. Deze gereformeerde organisaties kozen **als** basis voor hun activiteiten de belijdenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Daarnaast kenden zij een nauwe binding aan die kerken. Wij vonden die kerkgebondenheid functioneel voor ons christelijk optreden op allerlei gebied. We hebben het immers nodig, dat we voor ons leven en werken in diverse verbanden voortdurend gevoed worden door de kerkelijke prediking. Een prediking die het Woord onverkort aan het woord laat komen. En die daarom ook zich bindt aan de belijdenis. Dank zij die gereformeerde prediking worden de leden van de kerk voortdurend – en als het goed is in groeiende mate – gebonden aan de Bijbel. En maken zij er ernst mee dat steeds meer tot zijn recht te laten komen. Voor hun persoonlijke leven en voor hun optreden in de samenleving.

Het leren is één

De vorige week gaf ik de gedachten weer die drs. J.P. de Vries ontwikkelt in de tweede herziene druk van *Het leven is één*. In deze brochure beschrijft hij de ontwikkelingen die leidden tot de Vrijmaking binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland als een *reformatorische* opleving. De vragen rond de verhouding tussen de kerkelijke verdeeldheid en organisatorische samenwerking hebben de achtergrond van de Vrijmaking gevormd, zo stelt hij. De reformatie van de kerk die in de Vrijmaking werd gegeven, werkte dan ook door op allerlei gebied. Als motieven die leidden tot de oprichting van gereformeerde organisaties, noemt De Vries het ethisch conflict, de afwijzing van diverse omstreden theologische opvattingen van Kuyper, de visie op de betekenis van de belijdenis als grondslag, en de verwerping van de gedachte van de pluriformiteit van de kerk.

Het ethisch conflict acht hij gedateerd en niet meer van betekenis voor vandaag. Ook de omstreden opvattingen

van Kuyper spelen nauwelijks nog een rol. De betekenis van de belijdenis als grondslag acht hij ook voor vandaag nog onverminderd van hoog belang voor goede christelijke actie. De pluriformiteitsgedachte moet nog steeds verworpen worden.

Maar kunnen we vandaag niet ook anderen betrekken bij het werk van onze gereformeerde organisatie?? Mensen die helaas niet met ons in dezelfde kerk zitten, maar die toch graag en van harte instemmen met de gereformeerde grondslag en het doel van onze organisaties! Wanneer die grondslag de gereformeerde belijdenis is, zal die als zodanig ook wel serieus moeten worden genomen. Omdat men zonder een gemeenschappelijk kerkelijk opzicht en tucht minder 'vanzelfsprekend' daarop aan kan, is een serieus onderzoek daarnaar gewenst, wil de grondslag werkelijk kunnen blijven functioneren en niet tot een dode letter worden.

Een samenwerking onder deze nadrukkelijke voorwaarden maakt het mogelijk elkaar te kunnen blijven aanspreken op de kerkkeuze. En zo hoeft aanvaarding van de samenwerking nog niet te leiden tot relativisering van wat niet gerelativeerd mag worden.

Tot zover drs. J.P. de Vries

Vrucht van de reformatie in de kerk

De brochure *Hel leven is één* is informatief en boeiend. Boeiend zowel om de beschrijvingen van het verleden als om het voorzichtige aftasten van nieuwe mogelijkheden voor vandaag en morgen. Hei lijkt me een prima bijdrage voor de nodige bezinning. Dat geldt zowel op punten waar ik graag instem niet wat de schrijver zegt, als bij conclusies die ik niet met hem deel.

Ik begin met de instemming. De ondertitel van de brochure luidt: *Het ontstaan van het Gereformeerd Politiek Verbond vrucht van reformatie in de kerk*. Dat is niet niets!

Deze formulering geeft aan dat de kerk belangrijk is voor onze politieke actie. Ook wordt hier voor de Vrijmaking van 1944 het grote woord *reformatie* gebruikt. Dat is een geloofsnordeel over een historische gebeurtenis in de Gereformeerde Kerken, dat niet door ieder werd en wordt gedeeld. Bleven de beide kerkengroepen na de scheiding elk voor zich wel op een gereformeerd spoor of werd een wissel gepasseerd, waarna de synodale Gereformeerde Kerken steeds meer in een ongereformeerde koers raakten? Wie durft spreken over verval en reformatie in de kerken, zal ook oog hebben voor de consequenties daarvan voor het bredere christelijk leven. Consequenties die niet formeel en uitwendig zijn, maar inhoudelijk. Conse-

quenties ook die zich door een dynamische ontwikkeling steeds meer manifesteren.

Het GPV wordt hier een *vrucht* genoemd van de reformatie in de kerk. Een roede vrucht uiteraard. Voor goede vruchten hen je dankbaar, zoals we ook op bladzijde 44 lezen. Rij die dankbaarheid past niet dat we over 1948 wat afstandelijk praten, zoals hier en daar wel gebeurt. Onk *als* je vindt, dat de situatie van vandaag ons tot bezinning noopt of we op bepaalde punten de zaken anders moeten aanpakken. is daar toch een diepe geestelijke verwantschap met de broeders van destijds?

Daarom: fijn, dat De Vries deze ondertitel koos.

Hartelijk hen ik het ook met hem eens, dat we voor een vruchtbare discussie een helder beeld moeten hebben van de motieven die men bij de oprichting van de gereformeerde organisaties had. De Vries richt zijn aandacht vooral op het GPV. Ik denk, dat hij daarom geen volledig juiste schets van die motieven *geeft* – ik kom daar straks op *terug* – maar mijns inziens kan alleen deze benadering recht doen aan de zaak en aan de personen. We hoeven Schilder er niet per se bij te halen, maar zijn opmerking: 'laten we samen bidden om het charisma eener juiste probleemstelling' (21) is hier to the point en te fraai om weg te laten.

Binding aan de belijdenis

De Vries vindt voor een gereformeerde organisatie binding aan de gereformeerde belijdenis als grondslag beslist nodig. Daarmee stem ik graag in. Al voor de Vrijmaking was de overtuiging gegroeid, dat een christelijke organisatie alleen in het goede spoor kan blijven, als ze zich ook bindt aan de drie formulieren van eenheid, waarin de Gereformeerde Kerken de inhoud van de Heilige Schrift hebben samengevat (41).

Met lijkt me goed, dat we deze overtuiging blijven houden en daar noch in de praktijk noch in theorie vraagtekens bij zetten.

Als je gekozen hebt voor de belijdenis van de kerk als grondslag voor een organisatie. loop je gevaar deze grondslag vervolgens wat formeel te hanteren. Als het goed is, is je belijdenis ook een levend belijden en zie je ook de praktische betekenis ervan voor je christelijke activiteiten op allerlei gebied. Het is dan méér dan een formule, méér dan een mooie frase om de drie formulieren van eenheid te noemen in de grondslag. Het betekent dat we het volledige Woord van God voor onze activiteiten willen laten gelden. En dat naar het inzicht in de bedoeling van de Bijbel dat in de loop van de tijd aan de kerk geschonken werd.

Binding aan de belijdenis is dan geen formeel criterium, maar een levende en zeer functionele zaak. Terecht wijst De Vries er op, dat ontbreken van deze grondslag leidde tot een verlies aan principiële heilijndheid in het werk van de grote christelijke organisaties. En dat je bij gebrek aan deze grondslag binnen die organisaties dan ook niet vruchtbaar kon opponderen tegen wat scheef ging (45).

De onderzoeken van H. Bavinck

H. Bavinck was van oordeel, dat de belijdenis minder betekent voor meer zakelijke belangen die niet zozeer het centrum van ons leven raken. Verenigingen die zijn opgericht voor dat soort belangen (hij noemt dan commerciële en industriële verenigingen), hoeven niet aan een belijdenis gebonden te worden. Dat ligt volgens Bavinck anders? bij belangen met een geestelijk karakter. Bij evangelisatie is binding aan de belijdenis eigenlijk wel noodzakelijk. Iers minder geldt dat op het gebied van barmhartigheid en onderwijs. Nog minder geldt het voor de politiek. Maar geen van deze belangen gaat buiten religie en confessie om. Met De Vries ben ik van mening, dat deze onderscheiding in gradaties onze overweging verdient.

Wel constateer ik, dat De Vries – anders dan Bavinck – niet meent, dat je voor echt christelijke politiek wel zou kunnen samenwerken met christenen van verschillende belijdenis. Hij vindt immer? dat de politiek een veld is met een veelomvattende doelstelling. En dat daarom de kerkelijke confessie daar in haar gehéél van belang is *rif* zomaar kan worden.

Maar hoe dan ook, het onderscheid centruijn en omtrek, of het letten op verschil in soortelijk gewicht van de verschillende christelijke activiteiten, zoals we dat later wel hebben genoemd, is een element dat in de discussies vruchtbaar kan zijn, naar ik op dit moment meen.

Méer dan de politiek

Dat de binding aan de kerkelijke belijdenis voor allerlei christelijke actie zo onverminderd hoog genoteerd staat bij De Vries, is *fijn*. Maar dat hij de binding, aan de Gereformeerde Kerken wat losser wil maken, betreurt ik. Na de waardering daarom nu mijn kritiek.

In de eerste plaats: de brochure *Het leven is één* spreekt in de *verantwoording* over de aard en het functioneren van gereformeerde organisaties en over de betekenis van de belijdenis voor alle gemeenschappelijke christelijke actie, dus breed en algemeen. De ondertitel heeft het echter over het ontstaan van het GPV, en ook het verdere *be- toog* kijkt vooral naar de politiek. Dat is een versmalling. Ook van andere gereformeerde organisaties mag gezegd worden, dat zij vmcht waren van reformatie in de kerk, en dat in de volle zin die daaraan hierboven is gegeven.

Daarmee hangt samen een tweede punt van kritiek. De Vries besteedt veel aandacht aan het *ethisch conflict*, want dat heeft bij de oprichting van het GPV een rol gespeeld. In zijn rekenschap van motieven komt hij tot het oordeel, dat dit ethisch conflict destijds te zwaar is aangezet. Vandaag geldt dat conflict niet meer. Is het destijds te zwaar aangezet? Als ik het goed heb, zaten er twee kanten aan het ethisch conflict. In de eerste plaats een persoonlijk aspect: hoe kunnen mensen die als muiter in de kerk onder de tucht zijn geplaatst, zonder meer als broeder welkom zijn, wanneer we in een politiek verband elkaar tegenkomen? Maar daarnaast en meer *wezenlijk* een zakelijk aspect: het is toch onbestaanbaar dat gerefor-

meerden met twee maten meten binnen en buiten de kerk? Ik denk, dat De Vries in deze herziening te vlot door de bocht gaat.

Maar met hem ben ik van mening dat hei later niet meer hoeft te spelen. Wat mij betreft, heeft het later ook niet gespeeld en het doet dat nu nok niet. In de feitelijke gang van zaken bij de oprichting van het GPV kan het een belangrijke factor zijn geweest, maar naar mijn mening is het geen wezenlijk argument voor het oprichten en in stand houden van een gereformeerde organisatie. Ook zonder dat ik ethische conflicten beleef met leden van andere kerken, zou ik vandaag nog graag meewerken aan het oprichten van gereformeerde organisaties, als ze nog niet bestonden.

Gereformeerde studentenverenigingen

Laten we ook eens kijken naar enkele andere gereformeerde organisaties.

Na de Vrijmaking zijn gereformeerde studentenverenigingen opgericht, op een aantal plaatsen in de jaren veertig, elders pas aan het eind van de vijftiger of het begin van de zestiger jaren. Bij de oprichting van deze verenigingen was hei zwaarste motief, dat de verenigingen ten doel hadden de leden te helpen een gereformeerde kijk te ontwikkelen op de problemen die zij bij hun studie tegen kwamen en hen toe te rusten voor hun taken als gereformeerde academici later. De verenigingen zagen hun activiteiten als een praktiseren van de gemeenschap der heiligen, waarin we geroepen worden onze gaven gewillig en met vreugde te gebruiken ten nutte van de andere leden van die gemeenschap. En anders dan in de zogenaamd interkerkelijke gemeenschap van de algemeen-christelijke organisatie wilden we de gemeenschap der heiligen niet zien als iets dat besond boven en achter de kerkelijke verdeeldheid. De gemeenschap der heiligen zagen we concreet in de kerk, in hei bijzonder in de avondmaalsgemeenschap. En we vonden het verkeerd, de concrete kerkvergadering en de avondmaalsgemeenschap die we daar beleefden, op de tweede plaats te stellen. Natuurlijk kwamen we toen ook mensen tegen, die hetzelfde geloof hadden als wij, maar die we 's zondags helaas niet in de kerk ontmoetten. We erkenden dat zij gereformeerd wilden zijn, maar achtten de kerkkeuze van zo groot belang, dat we hun in onze organisaties niet meer dan een plaats als gastlid wilden toekennen. En dat in de hoop, dat door nader contact bij hen een verdere groei zou komen en zij eens ook samen met ons aan de ene avondmaaltafel zouden zitten.

Toen in de zestiger jaren verschillende gereformeerde studentenverenigingen er voor kazen het lidmaatschap open te stellen voor mensen die geen lid waren van de Gereformeerde Kerken, leidde dit tot lange discussies en uiteindelijk tot het oprichten van nieuwe studentenverenigingen met een gesloten lidmaatschap. De verenigingen die voos openheid kozen, hebben zich in de loop der tijd ontwikkeld van gereformeerd via breder gereformeerd naar algemeen-christelijk.

Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap

In de zestiger jaren werd het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap opgericht. In het verlengde van de gereformeerde studentenverenigingen en met soortgelijke bedoelingen. Ook hier was de motivering sterk bepaald door dezelfde gedachten als bij de studentenverenigingen. Juist in die tijd was de noodzaak van binding aan de belijdenis in de Gereformeerde Kerken in discussie.

Terwille van het gereformeerde karakter van het werk vonden we die binding zo wezenlijk, dat we het behoren tot een der Gereformeerde Kerken als criterium voor het lidmaatschap van een gereformeerde studentenvereniging en van het GWG wilden blijven hanteren. Dat hield dan ook in, dat wie buiten het verband van de Gereformeerde Kerken kwam, waar de binding aan de belijdenis niet zo zwaar werd genomen, niet anders dan als gastlid kon meedoen.

Hier blijkt trouwens, dat beide motieven strik verstrengeld zijn: het serieus nemen van de concrete kerkvergadering en de avondmaalsgemeenschap en het gebonden zijn en blijven aan de gereformeerde belijdenis.

Gereformeerde scholen

Ook voor het oprichten en in stand houden van gereformeerde scholen is binding aan de kerk steeds van het hoogste belang geacht.

Om benoemd te worden als leraar moet je niet slechts persoonlijk de gereformeerde belijdenis ondertekenen, maar hartelijk meelevend lid zijn van een der Gereformeerde Kerken. Wie die kerken verlaat, kan niet als docent gehandhaafd blijven. Ook hier gaat het niet maar om een formeel benoemingscriterium. Het gaat erom, dat op een gereformeerde school allen zich in hun werk voortdurend metterdaad hinden aan de Bijbel en er ernst mee maken diit steeds meer tot zijn recht te laten komen. Dat vraagt om voeding door een voluit gereformeerde prediking.

Het Landelijk Verband van Gereformeerde Schoolverenigingen acht voor de benoeming van docenten deze *kerkelijke verbondenheid zo vanzelfsprekend voor het waarborgen van de gereformeerde identiteit* van de scholen, dat hieraan ondes alle omstandigheden moet worden vastgehouden.

Ten aanzien van de toelating van leerlingen geldt, dat bij wijze van uitzondering kinderen van buiten de Gereformeerde Kerken worden geaccepteerd. En dat alleen op grond van een heel deugdelijke argumentatie voor het verzoek en na een grondig gesprek met een bestuursdelegatie. Ouders van die leerlingen kunnen geen lid worden van de schoolvereniging, hoezeer zij ook persoonlijk achter de gereformeerde belijdenis willen staan.

Vereniging van Gereformeerde Onderwijzers en Leraren

Tien de moeite rond de binding aan de belijdenis in de zestiger jaren leidden tot een kerkelijk uiteengaan, had dat ook gevolgen voor de samenwerking in verschillende

gereformeerde organisaties. Zo viel de Vereniging van Gereformeerde Onderwijzers en Leraren uiteen, nadat een stemming onder de leden had uitgewezen, dat de helft van de leden vond, dat de kerkelijke gescheidenheid geen probleem was voor verder samenwerken, terwijl de andere helft van oordeel was, dat dit niet kon samengaan. Voor de laatste was de kerkelijke keuze daarbij bepalend, niet de persoonlijke hinding aan de belijdenis. Soortgelijke voorbeelden zijn ook op andere terreinen te vinden.

Betekenis van de kerkvergadering

In al deze gevallen lag het motief voor de kerkelijk gebonden organisatie niet in het ethisch conflict. Evenmin (allereerst) in praktische problemen die zich binnen de algemeen-christelijke of interkerkelijke organisatie voordeden.

Het zwaarste motief lag in *een fundamenteel ander inzicht in de betekenis van het kerk-vergaderend werk van onze Here Jezus Christus*.

Die kerk zagen we als onze basis, waar we gebonden werden aan Gods Woord en de belijdenis. En dat dynamisch, elke week weer. Binding aan Gods Woord en de belijdenis is immers niet een daad die je eenmaal stelt, waarna het voor altijd goed zit, maar iets dynamisch, dat regelmatig in stand gehouden en gevoed moet worden.

De kerkkeuze was zowel principieel als functioneel van belang. Principieel: zijn wij gehoorzaam aan Christus die zijn kerk vandaag concreet vergadert? En functioneel: worden wij door de prediking van de kerk ook voortdurend feitelijk gebonden aan Gods Woord en de gereformeerde belijdenis!

Kerkgebondenheid ja of nee?

Drs. J.P. de Vries ziet dit alles ook wel. Hij is er niet tevreden mee te constateren, dat mensen persoonlijk achter de gereformeerde belijdenis slaan. Hij riet evenaer, dat het wel degelijk uitmaakt of je lid bent van een van de Gereformeerde Kerken of niet. Als we de grondslag van de gereformeerde belijdenis serieus willen nemen, omdat ze ook werkelijk moeten kunnen blijven functioneren en geen dode letter moet worden, kunnen we niet zomaar samenwerken met een gereformeerde belijder die geen lid is van een der Gereformeerde Kerken.

We missen dan immers een gemeenschappelijk kerkelijk opzicht en tucht, en kunnen dus minder vanzelfsprekend erop aan, dat er ook feitelijke instemming met de gereformeerde confessie aanwezig is. Daarom moeten we een serieus onderzoek daarnaar instellen bij gegadigden voor samenwerking.

Mijn standpunt is, dat voor een goede gereformeerde samenwerking twee dingen nodig zijn: binding aan de gereformeerde belijdenis en binding aan de Gereformeerde Kerk. Daarbij zou ik nog steeds niet verder willen gaan dan incidenteel toelaten van gastleden, gastschrijvers e.d. De Vries gaat een stapje verder. Hij wil in plaats het inci-

dentelc een structureel model maken. Dat structurele is dan bij hem nog van zoveel randvoorwaarden voorzien, dat de reikwijdte van deze nieuwe aanpak nog maar Leer beperkt lijkt. *'Alleen zo blijft helder dat aanvaarding van de samenwerking nog niet hoeft te leiden tot relativisering van wat niet gerelativeerd mag worden'*, is immers de slotzin van zijn betoog.

Samenwerking zonder relativisering?

Graag hadden we dat laatste in de brochure wat breder uitgewerkt gezien. Gaat het verhaal niet wat kort door de bocht? Hoe moet dat precies gaan met een samenwerking zonder relativisering?

De Vries levert een integer betoog, waarin hij voorzichtig en uitbalancerend terechtkomt bij een wankel evenwicht. Maar de wissel wordt wel gepasseerd naar een ander model van samenwerken dan **we** tot nu toe prakticeerden. Wat wil je zeggen tegen anderen die ook dit spoor kiezen, maar enige trajecten verder gaan dan jij?

De Vries wil een kleine verruiming van kerkelijk gereformeerd tot orthodox-gereformeerd; sommigen achten christelijk hun naam en gereformeerd een bijnaam, waarom een algemeen christelijk CDA inwisselen wel een alternatief is voor een al dan niet eng-kerkelijk GPV.

De Vries kent meer kerken, maar zegt nee tegen de pluriformiteit; mensen die het woord niet gebruiken of kennen, laten **zich** vandaag wel nu een hier en dan eens daar stichten, zoals ze 's avonds voor de televisie zappen van het ene net naar het andere.

De Vries is van mening, dat je voor evangelisatie alleen sainen kunt werken met kerkleden; anderen vinden dat het gaat om de band met Christus en niet om die met de kerk en zij maken zich absoluut niet druk om de onderscheidingen van Bavinck en om verschillen in soortelijk gewicht.

De Vries vindt de gereformeerde belijdenis van groot belang en wil toch ook het kerklidmaatschap wel honoreren: anderen zoeken een eenheid op de kern van het christelijk geloof en vinden de rest niet zo wezenlijk.

De Vries acht voor het onderwijs de eenheid van school, gezin en kerk uit pedagogisch oogpunt van grote waarde; ik vind dit meer een pragmatisch dan een principieel argument en denk dat anderen op pragmatische gronden tot heel andere keuzen kunnen komen.

We leven in een tijd van toenemend relativisme. Dat dreigt ons ook binnen de kerk. In dit klimaat mogen we ons de vraag stellen of onze nuanceringen wellicht de dwalingen van onze kinderen zullen worden.

En daarom vind ik, met alle begrip voor de genuanceerdheid in het betoog, de keuze voor een ander model dubieus. En wil ik toch graag vasthouden aan de standpunten waarvoor we niet zonder strijd en moeite **na** de Vrijmaking kozen.

G.J. van Middelkoop

Vanwege de overvloed aan recensie-exemplaren en de beperkte ruimte van *De Reformatie* wordt hieronder een lijst gegeven van recent verschenen boeken. De redactie behoudt zich het recht voor, op een of meer van de vermelde hoeken later nog terug te komen.

Bijbelstudie en persoonlijk geloof

Een jaar met de bijbel. Een veelzijdige bijbellesgids. Uitgave: Ark Boeken. Prijs: f 37,50.

H. de Jong, *Israël, de Filistijnen over u! Bijbellesing met de gemeente over de richter Simson.* Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 14,50.

A.N. Hendriks, *Vertrouwelijke omgang. Pastorale meditaties over een twaalfstal psalmen.* Uitgave: Van den Berg. Prijs: f 27,50.

D. Martyn Lloyd-Jones, *Geloofsbeproeving. Een studie van Psalm 73.* Uitgave: De Groot Goudriaan. Prijs: f 28,75.

J. Westerink, *Haggai en Zacharia, profeten van het Huis van God.* Uitgave: Buijten & Schipperheijn. Prijs: f 25,90.

W. Verboom, *Een gids voor het leven. Een eenvoudige uitleg van de Heidelbergse Catechismus.* 2 delen. Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 69,50.

Kerkgeschiedenis

T.D. Bouma, *Wegwijs in de Reformatie. Gerard Verstege uit Garderen over de juiste geloofskeus.* Uitgave: Oosterbaan & Le Cointre. Prijs: f 26,50.

W. van 't Spijker e.a., *Bucer en de kerk.* Serie: Reformatie-Studie\$. Uitgave: De Groot Goudriaan. Prijs: f 49,90.

Kerk-xijn

J.L. Helberg, *Kerkwees as getuigenis in Suid-Afrika vandaag.* Prijs: R 16,50 (incl. BTW) + f 7,00 verzendkosten. Te bestellen bij: Die Administratiewe Buro (Publikasies), Posbus 20008, Noordbrug 2522, Potchefstroom.

George Brucks en Piet van Middeij, *Plezier beleven aan de kerk. Over het werven, motiveren en vasthouden van vrijwilligers in de gemeente.* Uitgave: J.H. Kok. Prijs: f 19,90.

W.H. Velcma, *Een levende gemeente. Met het oog op gemeentebouw.* Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 19,90.

S. van der Graaf, *Gebeurt er nog iets? Over prediking en hoorcrisis.* Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 18,90.

K. Runia, *In het krachtenveld van de Geest.* Bundel aan geboden bij diens afscheid als hoogleraar Praktische

Theologie aan de Theologische Universiteit te Kampen. Uitgave: J.H. Kok. Prijs: f 45,00.

A.G. Knevel (red.), *Gemeente en evangelisatie.* Serie: Theologische Verkenningen. Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 19,90.

W. Aalders, *Antwoord op de Godsverduistering. Het christelijk geloof in gesprek met Joden, Grieken en atheïsten.* Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 34,90.

Ethiek

G.A. Lindeboom Instituut (red.), *Christelijke oriëntatie in medisch-ethische onderwerpen.* Uitgave: Buijten & Schipperheijn. Prijs: f 27,50.

J. Douma, *De tien geboden. Handreiking voor het christelijk leven.* Met een bijdrage van J.P. Lettinga. Oorspronkelijke uitgave in 3 delen. Uitgave: Van den Berg. Prijs: f 42,50.

Th. Haasdijk e.a., *Zo zijn we niet getrouwd. Over de registratie van niet-huwelijkse samenlevingsvormen.* Uitgave: De Vuurhaak. Prijs: f 14,90.

Paul Ricoeur, *Het kwaad. Een uitdaging aan de filosofie en aan de theologie.* Ingeleid, vertaald, geannoteerd en van een afsluitend essay voorzien door J. de Visscher. Uitgave: Kok Agora. Prijs: f 22,50.

Positie van de vrouw

M.A. Buitink-Heijblom, *Feminisme. Een bijbels-kritische benadering.* Serie: Reformatie Reeks. Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: onbekend.

Truus van der Roest, *Vrij-uit vrouw zijn.* Uitgave: Kok Voorhoeve. Prijs: f 19,90.

Onderwijs

Medezeggenschap in het gereformeerd onderwijs? Brochure van de Vereniging van gereformeerde onderwijsgeveenden GVOLK.

Criminaliteit en strafrecht. Examenthema's maatschappijleer. Brochure van de Stichting Gereformeerd Pedagogisch Centrum. Prijs: f 7,50.

Algemeen

Jaarverslag 1991. Brochure van het Nederlands Bijbelgenootschap.

Jaarverslag 1991-1992. Brochure van de Bijbelvereniging v.h. De Nederlandse Gideons.

Casper Koolsbergen, *Gebed uit Joegoslavië. Dagboek uit een verscheurd land.* Uitgave: Van Wijnen. Prijs: f 15,75.

C.S. Lewis, *De vier liefdes.* Uitgave: Van Wijnen. Prijs: f 17,95.

Jan Meijer

EEN FILOSOOF IN EEN CHRISTELIJKE SCHOOL

Dr. Theodore Plantinga is filosoof aan het Canadese Redeemer College, een jonge instelling die er – in aansluiting bij de gereformeerde traditie – hard aan werkt in onderwijs en onderzoek een christelijke koers te zoeken. Plantinga publiceerde onder de titel *Christian Philosophy Within Biblical Bounds* een soort verantwoording van zijn eigen positie en taak als filosoof in een christelijke school.

Het is niet zozeer de bedoeling van dit boek om de inhoud van een christelijke filosofie aan de orde te stellen. Slechts in een appendix wordt een proeve van christelijke filosofie geleverd. Plantinga vraagt zich daar af welke consequenties voortvloeien uit de nadruk die de bijbel legt op het horen, terwijl in onze cultuur het zien zo overheersend is.

De centrale vraag in Plantinga's boek is hoe filosofie zich verhoudt tot andere sectoren van het mensenleven: de samenleving, de cultuur, de wetenschap, het onderwijs, etc. (p. 7). Christelijk filosofie is filosofie die voortkomt uit christelijke culturele en intellectuele tradities en bronnen, waarvan de belangrijkste de Schrift zelf is. Wat dit laatste betreft is Plantinga nuchter. Sommige christen-filosofen zijn zeer beducht voor een verwijzing naar de bijbel in hun filosofie. Plantinga heeft wel oog voor de gevaren van bijbelmisbruik, maar hij vindt het dwaas om af te zien van een direct beroep op de Schrift wanneer het gaat om inzichten die voor filosofische vraagstellingen relevant zijn, zoals de vraag naar de grondslagen van orde en wetmatigheid in de schepping (p. 59).

Plantinga is sceptisch over typeringen van christelijke filosofie als verwoording van een christelijke wereldbeschouwing (te pretentief) of als metafysica (houdt er te weinig rekening mee dat we afhankelijk zijn van Openbaring) (p. 44). Zijn argumenten lijken me steekhoudend. Interessant is Plantinga's kritische opstelling tegenover pogingen om via het begrip 'algemene genade' een fundering te vinden voor deelname aan de cultuur ook wanneer deze niet specifiek christelijk is. De werkelijkheid dat God de wereld met alles daarin geschapen heeft, biedt alle ruimte om te waarderen wat b.v. in wetenschap en kunst naar voren komt (p. 77). Christenen kunnen zich 'toeëigenen' wat naar christelijke maatstaven gewaardeerd kan worden (p. 83).

Omdat Plantinga meent dat filosofie eigenlijk niet gedijen kan zonder een verworteling in een brede sociale en culturele voedingsbodem, is hij zeer bescheiden over de mogelijkheden van een christelijke filosofie in onze tijd (p. 27 e.v.). Maar dat wil niet zeggen dat er geen belangrijke taak is weggelegd voor een christen-filosoof. In een christelijke onderwijsinstelling kan hij werken aan een 'philosophy of education', een samenhangende visie op onderwijs (p. 31). Hij kan bijvoorbeeld in de eigen christelijke gemeenschap een goed gefundeerd pleidooi houden voor de waarde van kunst in het onderwijs (p. 64). En hij kan – omdat verondersteld wordt dat hij daarvan verstand heeft – een stimulans geven voor bezinning op de christelijke inhoud van het onderwijs in alle disciplines (p. 79).

En hij moet als docent een moralist zijn die zijn leerlingen niet alleen kennis bijbrengt, maar ze ook de weg wijst p. 30, 63).

De bijdrage die Plantinga in zijn boek aan de christelijke filosofie hieldt, is beperkt. Maar zijn poging tot plaatsbepaling is waardevol.

Herkenbaar vanuit gereformeerde onderwijsinstellingen is de inspanning die Plantinga zich getroost om zich diepgaand te bezinnen op de aard en de inhoud van christelijk onderwijs. Of bij deze taak nu wel of niet een speciale taak is weggelegd voor een filosoof, het loont mijns inziens zeker de moeite om vanuit het Nederlandse gereformeerde onderwijs goed te blijven volgen wat op Redeemer College gebeurt.

K. Veling

N.a.v. Theodore Plantinga, *Christian Philosophy Within Biblical Bounds*. Uitg. Inheritance Publications. Neerlandia, Alberta, Canada; 1991. Prijs Can. \$ 7.95.

DE WET VAN DE LIEFDE

Onder bovenstaande titel verscheen een boek van de hand van J.A. van Delden, die eerder *Geloven is liefhebben* publiceerde. Zijn jongste boek bevat een zeer praktische uitleg van de tien geboden. Leidraad hierbij is de vraag hoe Gods liefde voor ons en onze liefde voor Hem en onze naaste **in** elk gebod uitkomen. Met het uitermate **praktische** karakter heb **ik** meteen ook de sterke kant van dit boek genoemd. Er wordt met veel voorbeelden gewerkt en er is voortdurend een concrete uitwerking naar de praktijk. Her is daarmee echt een werkboek geworden. Je kunt er in je eigen leven mee aan de slag. Predikanten kunnen er hij de voorbereiding van catechere en preken mee werken. Je merkt al lezend hoe goed de geboden van God zijn voor **het** leven van zijn kinderen. Dat vind ik het mooie van dit boek, waarom ik het ook graag wil aanbevelen.

Ik heb ook wel wat kritiek. Het praktische karakter is **niet** alleen de sterke maar tegelijk **ook** de zwakke van het boek. Je zou hier en daar wel eens wat meer willen horen, bijvoorbeeld bij het 3e gebod over de naam HERE, die toch centraal staat. Maar geen woord daarover. Ook is er hier en daar sprake van oppervlakkigheid in de omgang met Gods Woord. Ik noem als voorbeeld de uitleg van het tweede gebod, waar de reden van het maken van het gouden kalf door Israël zou zijn: 'Het oog wil ook wat'. Daarmee is de bedoeling van Israël toch echt niet in de kern gegrepen. Ook de uitleg van Mat. 19 : 6: Wat God heeft samengevoegd, scheide de mens niet, op pag. 165, alsof het daar zou gaan over het samenvoegen van hiwelijk en geslachts-gemeenschap. is echt niet de juiste uitleg. Ook het spreken over de wet als tuchtmeester in ons persoonlijk leven kon mij niet overtuigen,

omdat Paulus deze term als een heilshistorische **aan-**duiding gebruikt en niet als een heilsordelijke. Al met al vind ik de omgang met de Schriftgegevens niet altijd even zorgvuldig.

Conclusie: een praktisch en daardoor zeer bruikbaar boek, dat door enkele tekortkomingen het beste naast andere hoeken over de tien geboden (bijv. de serie van Douma) gebruikt kan worden. Dan komt het goed tot zijn recht en kan het met veel vrucht gelezen worden.

H.J. Messelink

N.a.v.: J.A. van Delden, *De wet van de liefde* Uitgave Buitten & Schipperheijn, Amsterdam 1992 Prijs: f 18,50

Het deputaatschap archief en documentatie van de generale synode van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) zoekt voor de dagelijkse leiding van het medio 1993 te openen Archief- en Documentatiecentrum te Kampen

EEN ENTHOUSIASTE ARCHIVARIS-DOCUMENTALIST MIV

Taken

- verwerven en beheren van archieven en documentatie-materiaal van de Gereformeerde Kerken, met name vanaf de Vrijmaking van 1944
- adviseren van kerkelijke instanties bij het archiefbeheer
- bevorderen van kennis en onderzoek van de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland
- onderhouden van contacten met andere kerkhistorische archief- en documentatie-instellingen

Functie-eisen

- belijdend lid van een van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)
- diploma middelbaar archiefambtenaar of gelijkwaardige opleiding
- ervaring op automatiseringsgebied
- leidinggevende kwaliteiten
- in bezit van rijbewijs BE

Salariëring

- salaris in overeenstemming met de zwaarte van de functie, afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring

Nadere informatie over deze functie kunt u inwinnen bij de secretaris van de sollicitatiecommissie, tel. 033-806418 (buiten kantooruren).

Sollicitanten wordt verzocht brieven met curriculum vitae en referenties voor 15 februari 1993 te richten aan Deputaten Archief en Documentatie, p/a drs. G.F. Noordhuis, Slangevecht 4, 3813 LT Amersfoort

BETERSCHAP BELOOFD

Onder deze titel verscheen van de hand van de predikant K. Harmanny een boekje over bijbels spreken over ziekte. Het boekje is verdeeld in drie hoofdstukken: herkomst, ernst en bestrijding. Elk hoofdstuk wordt weer nader uitgewerkt in een aantal pericopen. Aan het slot vinden we een uitgebreid tekstregister.

De schrijver meldt in zijn inleiding dat hij geprobeerd heeft een totaal-overzicht te geven van alles wat er zoal wordt aangereikt, een kader om te helpen bij verdere bezinning over ziekte. Daarbij wil hij in kaart brengen wat God ervan zegt in zijn Woord.

Harmanny is m.i. hierin op een uitstekende wijze geslaagd, nog we2 in een bestek van 120 bladzijden. Het boek boeit tot het einde toe en geeft bij herlezing weer voldoende stof tot nadenken. Het wonderlijke is dat allerlei bekende probleemstellingen die bij het nadenken over de achtergronden van ziekte opduiken, tegelijk op een theologische en op een pastorale manier worden benaderd. Je proeft de pastor, maar ook de theoloog. De formulering van sommige zinnen is soms zo compact maar veelzeggend, dat je gedwongen wordt even te stoppen. Tegelijk worden complexe theologische vragen vertaald naar pastorale vergezichten, waar je wat mee kunt in de dagelijkse praktijk als zieke en als ziekenverzorger, in wat voor functie ook.

Op de eerste bladzijden laat de auteur ons zien hoe in ziekten bij andere mensen ook onze gemeenschappelijke schuld tot ons spreken moet. Zo komt er een roeping tot ziekenzorg op ons allemaal af.

In een volgend hoofdstuk gaat het om het verband tussen ziekte en de duivel: de duivel is niet alleen een zondeverwekker, maar ook een ziekte-verwekker. Ziekten zijn duivelswerk, schrijft Harmanny, maar het is God die ze over ons brengt. Onze gezondheid is geen maat voor onze gehoorzaamheid. Wel zal elke ziekte ons tot inkeer moeten brengen. Wat is Gods bedoeling hiermee? Bestrafing, beproeving, verheerlijking van zijn Naam, in dienst van de uitvoering van zijn plannen? Het lijden aan het einde van Christus leven was geen verhindering voor de uitvoering van zijn goddelijke taak, maar juist een onderdeel van die taak.

Verderop in het boek komen de plaats van de gemeente aan de orde en de mogelijkheden voor individuele ziekenzorg door gemeenteleden. Wanneer het gaat om het voorkomen van ziekten, laat Harmanny op een fraaie wijze zien hoe heilzaam de tien geboden zijn. Tenslotte komt de rol van de ambtsdragers en van de arts aan de orde.

Over sommige onderwerpen valt zeker meer te zeggen, maar niet in het kader van deze boekbespreking. Ik werd getroffen door een opmerking over David. Daar wil ik tot slot nog op ingaan.

Gehandicapt

Op bladzijde 60 komen de gehandicapten ter sprake. Harmanny gaat in op de regel uit het O.T. dat de Here geen gehandicapte priesters bij zijn altaar wil. God 'heeft er geen behagen in wanneer er gebrekkige mensen voor zijn ogen rondscharrelen'. Hij heeft ze immers zo niet gemaakt! Hij haat ook de gevolgen van de zonde, aldus de schrijver. In dit kader haalt hij ook de woorden uit 2 Samuel 5 : 8 aan: 'Van lammen en blinden heeft David een hartgrondige afkeer. Daarom zegt men: Blinden en lammen mogen niet binnenkomen'. David zegt dit bij de verovering van de burcht Sion, het latere Jeruzalem. Harmanny noemt dit geen wrange grap over gehandicapten; wie de zorg van David voor de verlamde Mefiboset kent, weet wel heter. Maar, zo lezen we, dit spreekwoord wordt hier vermeld als profetie van het Nieuwe Jeruzalem, waar geen blinden en lammen binnenkomen. Over deze opvatting heb ik toch inijn twijfels. Het was dan toch juist Jezus Christus die elke keer weer met ontferming hewogen werd bij het zien van lammen en blinden. Zijn genezingen staan ook in het teken van zijn werk, zijn koninkrijk dat met kracht komt. In Leviticus 21 staan de voorschriften t.a.v de priesters. Daar wordt het priesters met een lichaamsgebrek verboden te naderen om te offeren. Zij mochten ook niet bij het voorhangsel komen, om Gods heiligdom niet te ontheiligen. (Op blz. 59 gaat Harmanny hier ook op in.) In de priesterdienst werd heengewezen naar het volmaakte offer van Christus. Daarom moest die afbeelding gaaf zijn. Alleen in dat kader staat de afwijzing van gehandicapte priesters, die overigens wel van de offers mochten eten. De gevolgen van de zondeval zoals ons dagelijks zondig gedrag, onze ziekten en onze handicaps, zijn voor God allemaal even ergerlijk om te zien: dat hebben wij van zijn mooie schepping gemaakt. Gehandicapten nemen in Gods afkeer geen speciale plaats in. (Uit de verdere bespreking blijkt dat Harmanny dit ook vindt.) De opmerking van David bij de verovering van Jeruzalem is m.i. meer een spottende opmerking aan het adres van hoogmoedige Jebusieten: hun lammen en blinden kunnen de stad wel verdedigen. Deze Jebusieten hadden overigens al veel eerder naar Goddelijk bevel uitgeroeid moeten worden. Deze 'lammen en blinden' staan er dus gekleurd op: het zijn vijanden van God die nog wel wonen in de burcht Sion. Waarom deze opmerking van David tot een gezegde geworden is, begrijp ik niet. Naar mijn mening heeft deze uitspraak niets te maken met de regels uit Leviticus 21.

David was t.a.v Mefiboset gebonden aan een belofte, die hij aan Jonathan gedaan had, zodat de zaken hier anders liggen.

C.F. Stolper

N.a.v. Beterschap beloofd d m ds. K. Harmanny, uitgegeven door de Vuurbaak. ISBN 90-6015-885-7.

Hoezo heilig?

In *NRC/Handelsblad* van 1 december j.l. schreef Koos van Zomeren in de rubriek 'Vandaag of morgen':

Op stations vraagt de Botid tegen het Vloeken om niet te vloeken als je de trein mist. 'Vloeken is lelijk taalgebruik. Bovendien kunt u er anderen mee kwetsen. Maar bovenal schendt u met vloeken Gods heilige Naam.'

Is vloeken lelijk taalgebruik? **Vloeken** is lelijk bedoeld en kan als zodanig zeer doeltreffend zijn. Een goed geplaatste vloek kan schitteren, net als willekeurig welk ander woord dat tot onze beschikking staat. Dat je er anderen mee kunt kwetsen, wil ik aannemen. Als iemand beweert dat je hem kwetst kwets je hem, het tegendeel is niet te bewijzen. En zolang zo iemand geen kruistochten organiseert en niet oproept tot het vermoorden van Salman Rushdie, zie ik tot **kwetsen** geen reden. Tot op dit punt ben ik dus neutraal, met een lichte neiging tot vloeken buiten afwezigheid van anderen.

Maar nu dat bovenal schenden van Zijn heilige Naam. Hoe kan ik iets schenden van iemand die niet bestaat? Dit argument wekt de indruk dat zij, de anderen, op kosten van mijn beleefdheid hun gelijk proberen te halen, dat ik door niet te vloeken schik in de rol van een gemankeerde gelovige. Dit ruikt naar Khomeini, naar de F-side, naar geloof of geen geloof, je zal toegeven dat onze club de beste is.

In godsnaam, heren, geef geen aanleiding tot een Bond vóór het vloeken!

De dwaas zegt in zijn hart: Er is geen God (Psalm 14 : 1).

W.G. de Vries

BEROEPEN

Beroepen: te Monster: J. Zwart te Winschoten; te Rotterdam-Noord: W. Triemstra te Utrecht-Centrum; te Zevenbergen: A. de Braak. kandidaat te Drachten.

Aangenomen naar: Zuidwolde (Dr.) i.c.m. Ruinerwold-Koekange: kandidaat J.H. Dunnwind te IJsselmuiden, die bedankte voor Roeck op Langedijk, Creil i.c.m. Nagelle, Doesburg i.c.m. Doetinchem, Harkstede i.c.m. Overschild en voor Langeslag.

ADRESWIJZIGING

Apeldoorn * **Predikant:** Nieuw adres ds. H.R. van de Kamp, Everlaan 31, 7315 EZ Apeldoorn, x (055) 789566.

Den Aam * **Predikant:** Nieuw adres ds. K. Harmannij: Marleseweg 17, 7638 PH Den Ham.

Hooghalen i.c.m. Beilen * **Predikant:** R.M. Meyer, Laaghalerstraat 12, 9414 AK Hooghalen.

Nieuwleusen * **Kerkeraad:** Postbus 93, 7710 AR: **Diaconie:** Postbus 94, 7710 AB.

Kamperland * **Diensten:** Met ingang van 1 januari 1993 zullen, m.u.v. de drukste zomermaanden, geen kerkdiensten meer worden belegd. De broeden en zusters uit Kamperland wonen voortaan de diensten in Vrouwenpolder bij.

Vrouwenpolder * **Diensten:** 9.30 en 14.30 uur.

Zaamslag * **Diaconie:** W.M. Scheele, G. v.d. Nissestraat 93.4543 AH Zaamslag.

Zoetermeer * **Diensten:** Vanaf 10 januari tot en met half april 1993 zullen de diensten gehouden worden in de Vredekerk (Geref. Gemeente). Europaweg, hoek Zwaard-slootseweg. Aanvangstijden: 8.45 en 16.30 uur.

* Als regel horen die adres-gegevens in deze rubriek thuis, die ook te vinden zijn in het Handboek.

* Ook het nieuws betreffende beroepingswerk, examina en preekconsenten, particuliere en generale synoden, kerkelijke agenda, jubilea, overleden predikanten en het nieuws van in het Handboek vermelde verenigingen kan worden ingestuurd (geen verslagen!)

* De redactie van de rubriek behoudt i.v.m. beschikbare ruimte zich het recht voor, informatie in te korten of niet op te nemen

* Gegevens dienen uitsluitend schriftelijk opgegeven te worden: De Reformatie, t.a.v. 'Uit de kerken', Postbus 25. 4460 AA GOES. Per fax is ook mogelijk: (01100) 16492.

* In het algemeen geldt: informatie die donderdagochtend bij ons binnen is, staat afgedrukt in De Reformatie van de daaropvolgende week.

VAN RIETSCHOTEN

BOEKHANDEL	KANTOORVAKHANDEL	KANTOORINRICHTING
Boekhandel	Keizerswaard 8, Rotterdam	Tel 010-4820488
Kantoorvakhandel	Keizerswaard 73	Tel 010-4821365
Kantoorinrichting	Gebroeken Meeldijk 123, Barendrecht	Tel 01806-19744
Faxnr 010-4793699, Rotterdam		Faxnr. 01806-21165, Barendrecht